

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

HISTORICAL ASPECTS OF FORMING OF LEGAL SYSTEM

Поліщук М.Г., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню історичних аспектів формування правової системи починаючи від римського права до сьогодення. Вивчення розвитку правової системи має велике значення для підготовки майбутніх юристів і формування їхніх особистих якостей як запоруки успіху у професії. Розглядаючи доктринальне вчення римського права, встановлено, що вплив римського права на процес формування системи правових джерел країн романо-германської правової сім'ї та України здійснювався тією мірою, якою суспільство було здатне його сприйняти, останнє значною мірою опосередковувалося рівнем економічного, культурного, політичного та іншого розвитку європейських держав.

Вплив римського права на формування правової системи європейських держав здійснювався багатомірно: у теоретичному аспекті, у площині практичного застосування, на рівні формування світоглядних поглядів і переконань про право як загальне мірило свободи і справедливості в суспільстві та державі.

Досліджено, що представники історичної школи ввели в науковий обіг новий методологічний прийом – метод пандектного права, використання якого дало змогу якісно систематизувати інститути римського права. Поряд із цим дієве використання формально-логічного методу забезпечило формування низки правових понять і положень німецької системи права, формування яких здійснювалося під впливом римського права.

Розглядаючи наукові дослідження, які проводились протягом певного часу, слід зазначити що римське право – це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, виражених у нормах, принципах та інститутах, встановлених державою для регулювання суспільних відносин. На формування принципів системи права країн романо-германської правової сім'ї суттєвий вплив мало римське право. Із практичним використанням римських норм та інститутів у право континентальної Європи впроваджуються і відповідні принципи права римської юриспруденції, формування яких безпосередньо пов'язано з дослідженням римських джерел права, переважно «Кодифікації Юстиніана». Доведено, що такі загальнотеоретичні принципи, як принцип верховенства права та верховенства закону, принцип юридичної рівності перед законом і судом, принцип справедливості правосуддя, принцип неприпустимості повторного покарання за одне і те саме правопорушення, та інші принципи беруть свій початок із класичного римського права.

Ключові слова: римське право, юриспруденція, юрист, правосвідомість, гуманізм, законодавство, «Кодифікація Юстиніана».

The article is sanctified to illumination of historical aspects of forming of the legal system, beginning from the Roman law, to present time. Development of the system matters for preparation of future lawyers, and forming of him the personal qualities as mortgage of success with a profession. Examining the doctrine studies of the Roman law, it is set that influence of the Roman law on the process of forming of the system of legal sources of countries of Romano-Germanic legal family and Ukraine came true in a that measure in that society was able to perceive him, the last largely mediated the level of economic, cultural, political and other development of the states.

Influence of the Roman law on forming of the legal system of the European states came true multidimensional: in a theoretical aspect, in plane practical application, at the level of forming of world view looks and persuasions about a right as general criterion of freedom and justice in society and state.

Investigational, that the representatives of historical school entered in a scientific appeal a new methodological reception – method of pandect right, the use of that allowed qualitatively to systematize the institutes of the Roman law. Next to it, the effective use of formally-logical method provided forming of row of legal concepts and positions of the German system rights forming of that came true under act of the Roman law.

Examining scientific researches that was conducted during set time, it should be noted that the Roman law is the system of the obligatory, formally certain rules of behavior, shown in norms, principles and institutes set by the state for adjusting of public relations. On forming of principles of the system of right for the countries of Romano-Germanic legal family the Roman law had substantial influence. With the practical use of the Roman norms and institutes in a right for continental European inculcated and corresponding principles rights for Roman jurisprudence, forming of that is directly related to research of the Roman sources of right, mainly Justinian's Corpus juris civilis. It is well-proven that such general theoretic principles as principle of supremacy of right and supremacy of law, principle of legal equality before a law and court, principle of justice of justice, principle of impermissibility of the repeated punishment for the same offence and other principles is taken beginning from the classic Roman law.

Key words: Roman law, jurisprudence, lawyer, legal consciousness, humanism, legislation, Justinian's Corpus juris civilis.

Актуальність теми статті полягає в бажанні висвітлити історичний вплив римського права на юридичну науку сьогодення. Саме тому завданням статті є актуалізація правового потенціалу вивчення римського права в Україні.

Метою статті є з'ясування доктринальної першооснови права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та України; визначення ролі і місця римського права у формуванні методології наукових досліджень, системи і структури права, джерел права, юридичної освіти в країнах романо-германської правової сім'ї та України.

Сучасна юриспруденція має керуватися висловом відомого німецького мислителя XIX ст. Р. Ієрінга: «Через римське право – далі, випереджуючи його». Засвоївши те, що було створено попередниками, сучасні юристи повинні систематично працювати над правовими проблемами, які не можуть бути вирішені раз і назавжди. Нові умови постійно висувають нові завдання, які має вирішувати

юриспруденція. Її найвищим покликанням, обов'язком перед народом є висвітлення змін історичних умов і тих проблем, які виникають у зв'язку з цими змінами. Бути попереду народу, вказувати йому шлях, скеровувати правосвідомість у напрямі гуманізму і справедливості в людських відносинах – найважливіший обов'язок юриспруденції.

У статті хочемо приділити увагу римському праву, яке є унікальним витвором людського генія та належить до найвеличніших здобутків людської культури та цивілізації. Безсумнівим є те, що римське право, як явище римо-античної культури, зберігає свою значущість і сьогодні, попри те, що не існує Римської держави, а в повсякденному житті вже не використовується латина як засіб комунікації. Упродовж усього періоду функціонування, а надалі – у процесі реципіювання, римське право доводить свою життєвість такими специфічними рисами, як: практичність, високий рівень узагальнення, світськість тощо. Римське право є відправним пунктом для підготовки

справжнього юриста. Ця навчальна дисципліна є не лише важливим складником у професійній підготовці правника, а й дає ті засоби і навички, які необхідні для формування юридичного способу мислення, забезпечує навчання техніці і проблемному мисленню справжнього юриста, що має значний вплив на розвиток особистих якостей фахівця та допомагає чітко сформулювати і застосовувати сучасне законодавство.

Перші датовані згадки про «право і рівність» ми можемо знайти в роботах Піфагора (VI ст до н.е.). У V–VI ст до н.е. про закони, справедливість, права жителів поліса говорять і Геракліт. Далі, біля витоків юриспруденції стоять і такі відомі діячі Стародавньої Греції, як Демокріт, Горгій, Гіппій і так далі. Природне право, згідно з праворозумінням римських юристів, втілювало вимоги справедливості і загалом виражало основоположну ідею – право справедливості [1, с. 182]. «Слово «право», – писав римський юрист класичного періоду Павло, – означає те, що завжди є справедливим і добрим – суть природне право» [2, с. 433].

Не варто випускати з уваги і праці Сократа, продовжені його учнем Платоном, – їхня спільна робота стала першим трактатом раціоналіста про право і закон у державі. Наприкінці IV – на початку III ст. до н.е. у формі окремої самостійної науки юриспруденція з'явилася в Стародавньому Римі. Це сталося завдяки синові римського патриція Аппія Клавдія Цека Гнею Флавію, що викрав і опублікував складену батьком збірку процесуально-правових формул (сьогодні цей документ названий на честь знаного викрадача – «цивільне право Флавія»). Викладати юриспруденцію почали так само в Стародавньому Римі – у 253 р. до н.е. понтифік Тіберій Корунканий першим почав розбирати правові питання держави і висловлювати свою думку про ситуацію у присутності своїх учнів. На цьому етапі юридична наука була трактуванням проблем і юридичною інформацією про державу. Діяльність мислителів Стародавнього Риму має насправді велике значення в історії формування юриспруденції. Наукові праці різних часів – від перших робіт і аж до «Кодифікації Юстиніана» (VI ст. н.е.) – сформували міцну базу для подальшого розвитку правової науки й освіти. Юридична освіта є однією з найстаріших суспільних наук. Її виникнення пов'язане з виникненням і розвитком держави та права. Значний внесок у розвиток юридичної науки зробили такі видатні юристи Стародавнього Риму, як Гай, Павел, Папініан і Ульпіан. Саме відтоді юридична наука набула широкого значення в самому Римі та в інших країнах. Під час вивчення історичних джерел було визначено, що юристи займали (у минулому чи в сьогоденні) високе становище в суспільстві. Римські юристи завдяки як зовнішній обставині, так і видатній якості їхніх консультацій мали великий авторитет і вплив. Не маючи, зрозуміло, законодавчої влади, римські юристи, проте, своєю консультативною практикою безпосередньо впливали на розвиток права та авторитетом своїх науково-практичних висновків (*auctoritas iurisprudentium*, авторитет юристів). Надаючи своїми тлумаченнями закону певний сенс окремим нормам, юристи у своїй практиці фактично створювали норми, які здобували потім авторитетність, що межувала з обов'язковістю. Діяльність юристів, по суті, мала допомагати застосовувати чинні норми права та фактично отримала значення самостійної форми правотворення.

У творах Цицерона форми діяльності римських юристів характеризуються термінами *respondere*, *cavere*, *agere*, а також *scribere*. Терміном *respondere* позначається консультаційна робота римських юристів – надання громадянам, що зверталися до юристів, порад із спірних питань; *cavere* – захист інтересів цього громадянина під час здійснення операцій, а також через пораду виключати будь-яку невідгідну умову і т.п., для цієї мети юрист часто створював формуляр договору, писав інші ділові документи (ця форма діяльності позначалася і терміном

scribere – писати); нарешті, *agere* означало «керувати процесуальними діями сторін (але не вести справу як адвокат)» [4, с. 230].

Юристами в найдавнішу епоху були жерці (понтіфи), що утворювали ніби особливу касту, представники якої тлумачили закон (*interpretatio*), причому не посвячували маси у свої юридичні таємниці [4, с. 230].

Римський законодавець і претор, формулюючи і застосовуючи норми права, оцінювали ці норми і саму реальність у світлі соціально-етичних цінностей та ідеалів» [3, с. 19].

Щодо зародження юридичної освіти в Україні, то можна сказати, що в нас була створена унікальна й багатоврівнева система освіти, яка увібрала в себе досвід інших європейських держав і стала основою для підвищення грамотності й культури громадян. З підвищенням значення права в суспільстві суттєво зросла престижність юридичної освіти, що стало передумовою поширення в юридичних університетах таких навчальних предметів, як іноземна мова, філософія, історія України, римське право, історія та теорія держави і права та державного права; цивільного права і процесу; кримінального права і процесу, латина та багато інших [5, с. 66].

Вивчаючи історичне підґрунтя римського права, слід зазначити, що саме римське право стало основою всіх сучасних правових систем Західної Європи, а також багатьох неєвропейських держав. Римське право сьогодні є джерелом мислення, з якого черпають знання всі юристи. Слід зазначити, що без вивчення інститутів юридичної науки, які були створені ще в Давньому Римі, неможливо сформулювати юридичну думку юриста-початківця. Розвиток римської юрисдикції поклав початок розвитку багатьом інститутам сучасного приватного права.

Сучасна правова система України належить до романо-германських правових систем. Вивчення римського права майбутніми юристами дає їм знання про історію становлення і розвиток багатьох інститутів сучасного приватного права, закладає основи європейської культури загалом.

Адже після закінчення вищого навчального закладу молодий спеціаліст повинен мати не лише документ на підтвердження наявності у нього вищої освіти, а й повинен володіти досить великими знаннями у своїй сфері, високими професійними, соціальними та морально-етичними якостями, які є основою професійного успіху фахівця. Але нині ми стикаємося з проблемою співвідношення еталона професіонала та реального випускника, яка полягає у відмінності цих типів. Причин таких відмінностей є дуже багато, але одна з найголовніших – вплив рівня культури суспільства на підготовку фахівця [6, с. 76].

Проблемою впливу культури соціуму на підготовку фахівця займаються не лише педагоги, а й юристи та філософи. Але все одно питання щодо значення вивчення римського права для студентів-юристів сьогодні залишається відкритим.

Аналіз реалій сьогодення показує, що тенденція підготовки спеціаліста на одному рівні є скоріше проблемою, аніж позитивною рисою, бо звужує вміння студента мислити комплексно.

Викладання римського права у вищих навчальних закладах сприяє вихованню у студентів «римського способу» юридичного мислення, що проявляється в чіткому, послідовному й лаконічному способі вираження думок, а також сприяє ґрунтовному розвитку професійних якостей юриста.

Римське право є ідеальною навчальною дисципліною, оскільки: по-перше, воно впродовж довгого часу незмінно слугує суспільству, бо залишається еталоном правової системи, що ґрунтується на засадах справедливості, законності та є одним із найвищих досягнень людства у сфері юриспруденції; по-друге, воно дає змогу студентам-юристам оволодіти на найвищому рівні правовою

культурою, а саме – правильно зрозуміти й розтлумачити чинне законодавство, що є досить важливим для правника, правильно і глибоко усвідомити та зрозуміти правові ідеї, понятійний і теоретичний матеріал, а також уміти застосовувати ці знання на достатньому рівні на практиці.

Перед майбутніми юристами стоять завдання щодо утвердження принципу верховенства права, удосконалення законодавства, посилення рівня правосвідомості громадян, і саме римське право формує у студента необхідні професійні якості, завдяки яким юрист стає висококласним спеціалістом у правовій галузі [8, с. 12].

Отже, вивчення римського права майбутніми юристами є необхідним елементом у становленні їхньої правової культури, адже саме юристам належить ключова роль у процесі державотворення, захисті демократичних прав і свобод людини. Також завдяки вивченню римського

права у студента формуються такі особисті якості, як юридичне мислення, що відрізняє юриста від представників інших фахів; здатність чітко й лаконічно формулювати та аргументувати свої висновки; відповідально приймати рішення, керуючись законом; залишатися на принципах об'єктивності, принциповості та неупередженості. У галузі юридичної науки – шляхом побудови на основі римського права нових доктрин і концептуальних теорій; для розроблення та розвитку такої навчальної дисципліни, як порівняльне правознавство, що має сприяти гармонізації права України та країн романо-германської правової сім'ї.

Уся історична дорога юриспруденції показує, що кожна нова думка йде лише їй на користь, про що говорить і сам Кант: «... поки юристи шукають своє поняття права і сперечаються про це, юриспруденція жива і розвивається».

ЛІТЕРАТУРА

1. Проблеми правосвідомості особи : навч. посібник / С.С. Сливка, О.В. Грищук, Т.З. Гарасимів та ін. ; за ред. О.М. Балинської. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 508 с.
2. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник для вузов. Москва : Издательская группа «ИНФРА-М НОРМА», 1997. 652 с.
3. Аксенова О.В. Aequitas как важнейший принцип римского права. *Вестник ТИСБИ*. 2005. № 3. С. 17–23.
4. Новицкий И.Б. Римское право. 6-е, стереотип. изд. Москва : Издательское товарищество «ТЕИС», 1997. 245 с.
5. Омельченко О.А. Римское право: учебник. 2-е изд., исправл. и доп. Москва : ТОН-Остожье, 2000. 208 с.
6. Зайтай І. Рецелція зарубіжного права і порівняльного права. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 13–36.
7. Иеринг Р. Дух римского права на различных ступенях его развития. Санкт-Петербург : Тип. В. Безобразова и Ко, 1875. 309 с.
8. Підпригора О.А., Харитонов С.О. Римське право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
9. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право) / пер. с фр. Москва : Прогресс, 1967. 496 с.
10. Дембінські А., Іоньца М. Римське право та правова культура Європи. Люблін, 2008. 150 с.